

افزایش سواد دینی در کودکان و دانش‌آموزان توسط معلم

مهدی مهاجری آزاد^۱، زهرا مهاجری آزاد^۲، ندا محمدی و زهرا دلیری منش^۳

۱- کارشناسی ارشد مبانی فقه و حقوق اسلامی

۲- کارشناسی مدیریت آموزشی

کارشناسی ارشد آموزش ابتدایی

۳. کارشناسی آموزش ابتدایی

Moh96250418@gmail.com

چکیده

پژوهش حاضر باهدف راهکارهای افزایش سواد دینی و معرفتی در کودکان و دانش‌آموزان توسط معلم انجام شد. پدیده‌هایی مانند دین مشترک، زبان مشترک، سلسله‌خاطرات سیاسی و تاریخی مشترک سرزمین سیاسی مشترک آداب و سنن ادبیات و هنرهای مشترک و... مجموعه‌ای از همه این مفاهیم شناسنامه‌ای پدیدار می‌کند که هویت یک گروه انسانی یا یک ملت را واقعیت می‌بخشد. ادیان از آغاز تاکنون همواره در هویت بخشی مدنی و اجتماعی به بشر نقش مثبت و مؤثری داشته‌اند. این پژوهش به شیوه مروری انجام پذیرفت. نتایج نشان داد غنی‌سازی بخش اعتقادی و هویتی نوجوانان از طریق رسانه‌ها و مدارس که بیشترین تأثیر را بر این قشر دارند. این غنی‌سازی را می‌توان با آموزش مستقیم مدارس و غیرمستقیم رسانه‌ها صورت داد. در رابطه با هویت دینی و ارتباط معنادار آن با عواطف دینی، باورهای دینی، اعمال دینی و دانش دینی باید مشاوران معلمان و متصدیان علاوه بر تقویت این بعد؛ روش‌ها راه‌ها و مسیرهای مناسب جنبه‌های مثبت و منفی عواطف دینی را نیز برای دانش‌آموزان تشریح کرده و خطرهای بالقوه و نقاط مثبت هر یک از آن را برای دانش‌آموزان بازگو کنند.

کلید واژه: سواد دینی، دانش‌آموزان، معلم، کودکان، اعتقادی و هویتی

مقدمه

پس از پیروزی انقلاب اسلامی به برکت فضای معنوی جامعه مسئولان جمهوری اسلامی و به تبع آن سیاست‌گذاران نظام آموزشی با توجه به رسالتی که برای تربیت دینی افراد جامعه و به خصوص قشر نوجوان و جوان فائل بودند سعی وافری برای تعلیمات اسلامی به فضای جامعه از خود نشان دادند با پذیرش این اصل که کیفیت و مطلوبیت برنامه تعلیم و تربیت هر کشور رمز توسعه و پیشرفت آن کشور است و هویت دینی یکی از ابعاد اصلی هویت است هویت دینی پدیده‌ای چندوجهی است و متضمن سطحی از دین‌داری است که به مای جمعی باهمان اجتماع دینی مربوط می‌شود. در حقیقت هویت دینی نشان‌دهنده احساس تعلق به دین و جامعه‌ی دینی است هویت دینی مجموعه باورها ارزش‌ها نگرش‌ها و درنهایت رفتارهای فردی و اجتماعی است که در رابطه با امر دینی صادر می‌شود (بداستی، ۱۳۹۷). جهت پرورش هویت دینی فعالیت گسترده‌ای در سطح فرهنگ عمومی جامعه و نظام‌های آموزشی به‌ویژه آموزش و پرورش انجام شد ایجاد معاونت پرورشی در وزارت آموزش و پرورش افزایش ساعات دروس دینی قرآن و عربی ایجاد درس پرورشی، اجرای مراسم مذهبی و تسری آموزه‌های مذهبی در کلیه برنامه‌های درسی و پرورشی اجرای طرح امین اعزام طلاب به مدارس جهت تبلیغ دین و آموزه‌های دینی از جمله این اقدامات بوده است. تغییرات لازمه زندگی است و هر چیزی در حال تغییر و دگرگونی است؛ اما به قول دورکیم «اگر این تغییرات خیلی سریع و تند باشد باعث آشفتگی و نابسامانی در جامعه می‌شود؛ البته سطحی از تغییرات در جامعه همانند دنیای طبیعی قابل قبول است؛ اما اگر این تغییرات کلان ناگهانی و نامتوازن باشد باعث ازهم‌پاشیدگی جامعه خواهد شد.»

این روزها همه‌جا صحبت از تغییر ارزش‌ها در بین نوجوانان می‌شود. پدیده‌ای که به‌طور مسلم همه در محیط‌های مختلف خانه مدرسه دانشگاه کوچه و بازار با آن برخورد می‌کنیم. تغییر در طرز گفتار، پندار، رفتار تغییر در پوشش آرایش و حتی در سبک و سیاق حرف زدن و یا استفاده از واژگان خاص و حتی نحوه انتخاب وسایل شخصی همه و همه نشانگر آن است که تغییرات گسترده‌ای در حال رخ دادن است این تغییرات در بین نوجوانان بیشتر به چشم می‌آید آنان به لحاظ خصوصیات فیزیکی و روانی بیشتر در معرض این تغییرات هستند و هر چیز جدید را راحت‌تر از نسل گذشته تجربه می‌کنند.

بیان مسئله

من کیستم؟ این پرسش ابتدایی‌ترین و بنیادی‌ترین نیاز معنوی انسان را در خود نهفته دارد برای مشارکت کردن در جامعه به‌عنوان عضوی مؤثر ما باید کیستی خود را مشخص کنیم به این معنی که همان‌طوری که باید معنا و تفسیری از افراد، اشیاء و حوادث جهان اطرافمان داشته باشیم باید از خودمان نیز معنا و تفسیری داشته باشیم تلاش برای پاسخ به سؤال من کیستم؟ در عرصه فردی به خودشناسی (هویت فردی) و در عرصه جامعه به هویت اجتماعی می‌رسد هویت اجتماعی شناسه آن حوزه و قلمرویی از حیات اجتماعی است که فرد با آن ضمیر «ما» خود را متعلق منتسب و مدیون بدان می‌داند و در برابر آن احساس تعهد و تکلیف می‌کند (عبداللهی، ۱۳۷۴). هویت بافهم آدمیان از خودشان از عالم زندگی، فهم زیبایی‌شناسانه‌ی آن‌ها درک تاریخی منش فردی و جمعی و باورهای فردی و جمعی و درنهایت با چگونه بودن و چگونه زیستن ارتباط دارد (منوچهری، ۱۳۸۶).

پدیده‌هایی مانند دین مشترک، زبان مشترک، سلسله‌خاطرات سیاسی و تاریخی مشترک سرزمین سیاسی مشترک آداب و سنن ادبیات و هنرهای مشترک و... مجموعه‌ای از همه این مفاهیم شناسنامه‌ای پدیدار می‌کند که هویت یک گروه انسانی یا یک ملت را واقعیت می‌بخشد (حقیقتیان و دیگران، ۱۳۹۰) هویت ایرانی به گمان شهید مطهری دوپایه مهم دارد که شامل ایرانی بودن و علاقه ایرانیان به اسلام است ایران و اسلام به روایت مطهری دوروی یک سکه هستند که باهم تحول یافته‌اند ایرانیان که سابقه فرهنگ و تمدن داشتند اسلام را با عقل و اندیشه و خواست‌های فطری خودسازگار دیدند و گم‌گشته‌ی خویش را در اسلام یافتند. وی هویت ایرانی و اسلامی را یکی داند، زیرا که ایرانیان با نبوغ خود اسلام را به جهانیان نمایاندند و بیش از هر ملت دیگر نیروهای خود را در اختیار اسلام قرار دادند و از طرفی اسلام استعداد نبوغ ایرانیان را هم به خودشان نشان داد و هم به جهانیان به تعبیر دیگر ایرانی به‌وسیله اسلام خود را کشف کرد و سپس آن را به جهانیان شناساند (مطهری، ۱۳۶۲). هویت دینی از مهم‌ترین عناصر ایجادکننده

همگنی و همبستگی اجتماعی در سطح جوامع است که طی فرآیندی با ایجاد تعلق خاطر نسبت به دین و مذهب در افراد جامعه نقش بسیار مهمی در ایجاد و شکل‌گیری هویت جمعی دارد به عبارت دیگر هویت دینی موجب تشابه سازی و تمایز بخشی می‌شود (گودرزی، ۱۳۸۷). هویت دینی متضمن سطحی از دین‌داری است که با مای جمعی یا همان اجتماع دینی مقارنه دارد در واقع هویت دینی نشان‌دهنده احساس تعلق به دین و جامعه دینی و همچنین تعهد به دین و جامعه دینی است هویت دینی همان آثار و عوارض ناشی از حمل دین بر فرد دین‌دار است. به تعبیر بهتر با پذیرش دین به عنوان اصل اعتقادی و تعهد و احساس تعلق به آن در زندگی و وجوه مختلف حیات فرد مؤمن تغییرات و نتایج مهمی حاصل می‌شود که همان هویت دینی است (چیت سازقی، ۱۳۸۳)

در جهان امروزی عوامل مختلفی مانند جهانی‌شدن بر مبنای صنعتی شدن، توسعه‌ی تکنولوژی، گسترش اقتصاد سرمایه‌داری، توسعه ارتباطات تولید و گسترش فرآورده‌های فرهنگی متنوع نه تنها زندگی مادی و اقتصادی مردم جوامع مختلف را تحت تأثیر قرار داده بلکه چهارچوب‌های نمادین آن‌ها را نیز دگرگون ساخته است و باورها، ارزش‌ها، سنت‌ها، قواعد و رسوم اخلاق، مذهبی، دینی و ملی را پیوسته مورد سؤال تردید و تضعیف قرار می‌دهد (حقیقتیان، ۱۳۹۰) در ایران با توجه به دوران گذار از یک جامعه سنتی به صنعتی، تناقضات بسیاری دامن‌گیر نسل جوان، در زمینه پاسخگویی به پرسش‌هایی درباره‌ی «خود»، «ملت»، «دین»، «تاریخ» خود و... شده است آن‌گونه که تحقیقات بسیاری نشان از یک آشفتگی و بحران در پایه‌های هویتی شخصیت جوان ایرانی دارد مسئله اصلی بحران هویت فعلاً متوجه کسانی است که غرق در بحران‌اند و به دنبال ریسمان محکمی می‌گردند اصلی‌ترین این گروه‌ها نوجوانان و جوانان مملکت هستند که به عنوان آینده‌سازان این مرزوبوم اکثریت قریب به اتفاق آن‌ها تحت عنوان دانش‌آموز مشغول تحصیل و کسب علم و دانش هستند. برخی از دانش‌آموز به دلیل وجود تنگنای، اجتماعی اقتصادی و سیاسی و مهم‌تر از آن تبلیغات و القائات گوناگون، شدید و متعارض رسانه‌های اطلاعاتی و الکترونیکی باب مباران اطلاعاتی روبه‌رو شده‌اند از گذشته بریده و از حال سرخورده و از آینده مانده‌اند. هویت ایرانی که در طی سالیان گذشته شکل گرفته آمیخته‌ای از هویت باستانی هویت دینی - اسلامی و عناصری از هویت غربی است. این هویت‌ها هر یک حامل پیام‌ها و اندیشه‌های خاص خود می‌باشند بنابراین برخی از افراد در کسب یک هویت اسلامی ایرانی یکپارچه ناتوان شده و تعارض میان عناصر هویت‌های سه‌گانه او را در میان انتخاب‌های گوناگون با مشکل روبه‌رو ساخته است (منصور نژاد، ۱۳۸۵).

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

هویت دینی از انواع مهم هویت‌های جمعی است و به معنی پایبندی و آگاهی از اصول و شعائر مذهب اسلام است به گونه‌ای که بر زندگی فردی و اجتماعی تأثیرگذار باشد (عبدی زرین و همکاران، ۱۳۹۳) هویت دینی کنترلی برای اخلاق ضابطه‌ای برای حیات فردی اجتماعی و رشد معنویت است که می‌تواند تقویت‌کننده وجدان اخلاقی کودک و بازدارنده و کنترل‌کننده انسان از ارتکاب به گناه باشد هویت دینی را احساس فرد به واسطه تمایز شخصی و شخصیتی به دین معنا می‌کنند (نجفی، ۱۴۰۰) به نقل از علوی (۱۳۹۹) بدین معنی که «من» چقدر احساس بودن می‌کنم؟ چقدر احساس وجود می‌کنم؟ در پرتو دین چقدر احساس شخصیت و اعتبار می‌کنم؟ وقتی نگاه انسان به سمت خداوند باشد همه‌کاره‌ای انسان اخروی و عبادی است انسان دارای هویت دینی ذات خودش را با ذات خدا یگانه می‌بیند لذا خدایی شده خدایی فکر کرده و خدا گونه زندگی می‌کند مرکزیت دین در هویت‌یابی انسان کلیدی است. مبانی نظری سند تحول بنیادین آموزش و پرورش (۱۳۹۰: ۱۲۹) دین‌محوری را ویژگی اصلی برای تکوین و تعالی هویت دانش‌آموزان تا رسیدن به مراتبی از حیات طیبه می‌داند بر اساس تعاریف ارائه شده هویت دینی مشتمل بر چند بعد مهم شامل آگاهی و شناخت دینی تجارب و احساسات دینی رفتار دینی پایبندی به احکام دینی تعلق و تعهد فرد به مشارکت در اعمال و آیین جمعی و درنهایت برداشت و تعریف خود از دین‌داری خویش مربوط می‌شود. (جمالی فیروزآبادی و اخلاقی ۱۳۹۱). نوجوانان ارزش‌ها را از والدین محیط آموزشی و گروه همسالان می‌آموزند چنانچه این ارزش‌ها با یکدیگر همخوان باشد هویت‌یابی آسان است در غیر این صورت هویت‌یابی برای نوجوانان دشوار است و بحران هویت شکل می‌گیرد.

این تعریف از هویت دینی دارای ابعاد است این ابعاد عبارتند: از بعد شناختی عاطفی و رفتاری بعد شناختی هویت دینی ناظر بر معرفت و بصیرت است که اگر انسان علم و آگاهی نداشته باشد نمی‌تواند به تکالیف الهی تن داده و به هدف حیات خویش دست یابد تجلی هویت دینی بر معرفت است. اهمیت معرفت و شناخت در فراهم نمودن زمینه انتخاب گری و التزام عملی به آموزه‌ها و معارف دینی است که در قرآن مورد توجه قرار گرفته است انعام (۱۰۴) در سطح معرفت و شناخت، تفکر و عقل ورزی مطرح است عقل در بستر علم می‌روید از این رو برای عاقل بودن باید عالم بود عنکبوت از شئون عقل، اعتدال است اعتدال فاصله گرفتن از افراط و تفریط است (متقی هندی ۱۹۹۳).

آزادگی در سایه روشنایی عقل حاصل می‌شود. دستاوردهای هویت دینی عبارت‌اند از پاسخ به پرسش‌های بنیادین انسان معنا بخشی به زندگی و جهت بخشیدن به آن امید به آینده وحدت مبتنی بر اعتقادات دینی بستر سازی هویت دینی و وحدت با جهان هستی است (ماهروزاده، ۱۳۹۲). بعد عاطفی گرایشی هویت دینی ناظر بر محبت است محبت زمینه التزام عملی فرد را به انجام امور فراهم می‌آورد گرایش‌ها اموری هستند که محرک رشد، بالندگی تکامل و تعالی هویت را موجب می‌شوند. قرآن کریم پیامبر را با مهرورزی رحمت و عطوفت نسبت به دیگران معرفی کرده است و لازمه پابندی به سیره نبوی را قرار گرفتن در چنین دایره‌ای می‌داند (فتح ۳۱ آل عمران ۱۵۹) در این بعد عزت نفس به عنوان یکی از مؤلفه‌های اصلی مطرح است چراکه عزت از صفات خداوند است (منافقون ۸) عزت حالتی است که نمی‌گذارد انسان مغلوب گردد هدایت‌گری در این بعد از تربیت مستلزم پاسداشت کرامت و عزت نفس است. از این رو خداوند خود را متکفل تدبیر و برآوردن عزت نفس می‌داند رشد عواطف در تربیت دینی به کنترل تمایلات نفسانی منجر می‌شود.

بعد سوم هویت دینی بعد کنشی است تظاهر این بعد در رفتار و عمل متجلی است این بعد زمینه را برای فرد فراهم می‌کند تا از بینشی که محصول معرفت است و گرایش‌هایی که محصول عاطفه هستند بهره‌مند شوند و به تعالی هویت دینی برسد. این بعد ناظر بر عمل و التزام عملی به رهنمودهای دینی است عمل صالح به عنوان پابندی عملی به اعتقادات احکام و ارزش‌های دینی است که در کنار ایمان قرار دارد از مؤلفه‌های این بعد تسلیم در برابر اوامر الهی صبر و استقامت است. در قرآن کریم در حدود هفتاد مورد از صبر سخن به میان آمده است و از مؤمنان خواسته شده است که خود را جزء صابران قرار دهند. در نظام آموزش رسمی و عمومی دست‌یابی به این مهم با کاستی‌هایی مواجه است از این روست که آسیب‌شناسی پرورش هویت دینی در نظام رسمی و عمومی معنی پیدا می‌کند. باقری ۱۳۹۲ مرور پژوهش‌های انجام‌شده پیرامون آسیب‌شناسی هویت دینی دانش‌آموزان حاکی از این است که آموزش‌ها و اقداماتی که در حوزه هویت دینی در معاونت پرورشی صورت گرفته است آثار مورد انتظار از خود به جا نگذاشته و به توسعه‌ی و تجارب دینی فراگیران منجر نشده و تنها در حد تراکم اطلاعات و اندوخته‌های ذهنی آن‌ها باقی مانده است (شمشیری و همکاران، ۱۴۰۰ ۲۶۷؛ عوض زاده و همکاران ۱۳۹۹ ۱۰۹؛ میر فردی و ولی نژاد، ۱۳۹۵) در بررسی که در ارتباط با دیدگاه دانش‌آموزان پایه ششم نسبت به دروس تعلیمات دینی از قبیل هدیه‌های آسمان انجام شد نشان داد که دیدگاه دانش‌آموزان نسبت به این درس رضایت‌بخش نبوده و دانش‌آموزان نوعی احساس دلزدگی نسبت به درس دینی از خود بروز می‌دهند علاوه بر این بررسی آنان نیز نشان داد که رفتارهای دانش‌آموزان در مقولات اعتقادی و پابندی به ارزش‌های دینی و اخلاقی با آرمان‌های دینی و اعتقادی جامعه فاصله دارد نظام تعلیم و تربیت جهت برون‌رفت از این وضعیت از طریق آموزش تفکر و برجسته نمودن آن در نظام آموزشی گام‌هایی در جهت فراهم نمودن فضای پرشگری و آزاداندیشی برداشته است؛ اما علی‌رغم این تلاش‌ها نتوانسته است از آسیب‌های آن مصون بماند در نظام آموزش رسمی و عمومی تربیت دینی انجام امور اخلاقی و دینی توسط دانش‌آموزان به دلیل منابع پاداش و تنبیه جایگزین شور و رغبت دینی و به تبع آن گرایش‌های انحرافی شده است (عوض زاده و همکاران، ۱۳۹۹). شکل‌گیری روحیه لذت محوری افراطی و بروز اخلاق ابزاری از رفتارهای شایع نوجوانان است از این رو در نظام‌های اجتماعی و به تبع آن نظام‌های آموزشی آنجایی که نوبت به عامل بودن به دین می‌رسد شاخص دین‌داری پایین می‌آید (محمدی قشلاق، ۱۳۹۷).

مسئله دین ورزی در نوجوانان فقط کم شدن انجام مناسک نیست بلکه نوع تازه‌ای از دین ورزی بی‌شکل است حتی مفهوم خصوصی شدن دین یا شخصی شدن دین یا دین ورزی بی‌شکل و شخصی شده و اقتضایی با ویژگی‌های از قبیل تغییرات شایع در پای بندی به مناسک دینی جمعی، سلیقه‌ای گزینشی مبتنی بر تعقل خرد فردی و همراه با نپذیرفتن دگر سالاری نهادهای دینی معنا سازی خودمحوارانه برای پدیده‌های لذت جویی و تنوع طلبی در قالب دین برای نوجوانان مطرح است (حسن پور و معمار، ۱۳۹۴، حسن پور و شجاعی زند ۱۳۹۳، عالم زاده و رستگاری: ۱۳۹۴، فراست خواه ۱۳۹۱). به چالش کشیدن بنیادهای دینی اعم از اصول و فروع دین از قبیل تقلید، رجوع به رساله توسل به واسطه‌های دینی انجام مناسک جمعی مثل شرکت در مراسم اعتکاف نماز جماعت و جمعه تقدیر، پذیرش مسئولیت اخروی در قبال اعمال دنیوی رعایت تام و تمام اخلاق زندگی، دینی مشروعیت دین به‌عنوان یک منبع معرفتی توالی و تداوم اعمال عبادی، تردید به اصول دین شیوع شبهات دینی، گرایش به سمت عرفان‌های نوظهور گرایش به سمت خرافات و پدیده‌های خرافی ترجیح عرفی‌تر به‌روزتر و اجتماعی‌تر از دین‌داری دیگر موارد شایع در بین نوجوانان است حجم بحث‌های صورت گرفته درباره عرفی شدن و مقالات منتشر شده درباره معنویت‌گرایی‌های جدید گواه روشن فاصله‌گیری نوجوانان از دین است (شجاعی زند، ۱۳۹۵).

هویت دینی و ابعاد آن

ادیان از آغاز تاکنون همواره در هویت بخشی مدنی و اجتماعی به بشر نقش مثبت و مؤثری داشته‌اند. «اگر این مدعا پذیرفتنی باشد که ادیان در تمدن سازی تأثیر قابل توجه داشته‌اند، مفروض آن این است که در بین عناصر فرهنگ‌ساز بشری، دین نقش تعیین‌کننده‌ای دارد و به تعبیری فرهنگ دینی می‌تواند حیات‌بخش توسعه آفرین و تمدن ساز باشد» (منصور نژاد، ۱۳۸۵)

هویت دینی نیز همچون هویت که چندبعدی است، مفهومی مرکب و شامل ابعاد مختلفی چون مسائل اعتقادی، شعائر و مناسک، مسائل تاریخی اجتماعی و فرهنگی می‌شود باورها و رفتارهای دینی و مذهبی به دلیل آمیختگی شدید با زندگی مردم، بازتابی گسترده در رفتارهای اقتصادی دارد از این‌رو بررسی تأثیر متقابل آن‌ها در بازشناسی هویت جمعی جامعه می‌تواند نقش گسترده و مؤثر عناصر فرهنگ دینی را نمایان سازد.

عوامل مؤثر بر هویت دینی

شکل‌گیری یک هویت منسجم و پایدار در دستیابی به تعریفی منسجم از خود مهم‌ترین جنبه رشد روانی و اجتماعی در دوره نوجوانی و جوانی است. انتخاب ارزش‌ها و باورها و هدف‌های زندگی مشخصه‌های اصلی این هویت را تشکیل می‌دهد. شکل‌گیری هویت در جوانی با تمایل قوی جوانان برای ساختن هویتی مستقل به جنبه‌های دیگر تحول آنان گسترش می‌یابد. احساس تعلق و تعهد به خانواده، قوم، فرهنگ، ملت و مذهب از مؤلفه‌هایی است که با هویت ارتباط تنگاتنگی دارد. شاید به‌جرت بتوان گفت یکی از مسائل در جهان معاصر و به‌ویژه در قرن، حاضر اهمیت مطالعات دینی است که روزبه‌روز آشکارتر می‌شود. تقریباً هر شاخه‌ای از علوم انسانی و حتی بسیاری از علمای تجربی و فنی و ریاضی، به نحوی به مباحث مربوط به ادیان وارد شده و از این طریق گوشه‌هایی از دغدغه‌ها و دل‌مشغولی‌های ابدی بشر را در معرض ابدی بشر را در معرض پاسخ داوری قرارداده‌اند با توجه به شدت یافتن فرآیندهای توسعه و نوسازی در جوامع کنونی مذهب همچنان در تمام ابعاد خود به‌عنوان منبعی مهم برای هویت و معنا بخشیدن در جهان متجدد و آشفته کنونی به شمار می‌رود از طرفی هویت دینی ویژگی‌هایی دارد که این ویژگی‌های زمینه تعریف هویت‌های دیگر را مشخص می‌کند. این ویژگی‌ها عبارت‌اند از:

- ارائه پاسخ به پرسش‌های بنیادین
- جهت بخشیدن به زندگی
- رویکرد مثبت به آینده
- وحدت اعتقادی
- زمینه‌ساز هویت تمدنی

● مقبولیت اجتماعی

معنا بخشیدن به جهان بنابراین نوجوانان و جوانان امروزی رسالت وظایفی بسیار مهم‌تر از فراگیری دروس خاص علمی دارند ایفای چنین نقش مهم و تاریخ‌سازی جز در حصول شرایطی خاص ممکن به نظر نمی‌رسد. از این‌رو باید به ترسیم هویت جدید نوجوانان و جوانان متناسب با نیازهای نو رو آورد که یکی از این نیازها تقویت و تحکیم هویت معنوی و دینی نوجوانان و جوانان است. در ادامه به توضیح مختصری در مورد هر یک از این ویژگی‌های هویت دینی می‌پردازیم پاسخ به پرسش‌های بنیادین: اولین و مهم‌ترین دستاورد هویت دینی پاسخ به پرسش‌های بنیادین و عمیق آدمی است ساموئل هانتینگتون معتقد است دین برای کسانی که با پرسش‌هایی از این‌دست روبرو هستند که من کیستم؟ و به کجا تعلق دارم؟ پاسخ‌های قانع‌کننده‌ای دارد زمانی نیچه فیلسوف برجسته آلمانی اظهار کرد اگر آدمی بداند که چرا باید زندگی کند قادر است با هر چگونه‌ای بسازد. منظور او دقیقاً روشن است به این معنا که اگر کلیت زندگی، برای آدمی قابل تفسیر و تحلیل سایر موارد نیز می‌تواند با آگاهی گام بردارد. جهت بخشیدن به زندگی پیامد دیگری که از تکوین دینی، برای نسل جوان عاید می‌شود جهتمند شدن زندگی است. ساموئل هانتینگتون می‌نویسد دین به زندگی نخبگان نوپای جوامعی که در حال مدرن شدن هستند جهت و معنا می‌دهد. امام راحل نیز در تبیین رابطه اسلام و زندگی بر جامعیت و شمول همه‌جانبه دین تأکید نموده و می‌گوید مذهب اسلام، هم‌زمان با اینکه به انسان می‌گوید که خدا را عبادت کن و چگونه عبادت کن به او می‌گوید چگونه زندگی کن و روابط خود را با سایر انسان‌ها باید چگونه تنظیم کنی و حتی جامعه اسلامی با سایر جوامع باید چگونه روابطی را برقرار نماید هیچ حرکتی و عملی از فرد و یا جامعه نیست مگر اینکه مذهب اسلام برای آن حکمی مقرر داشته است.

رویکرد مثبت به آینده: احراز هویت دینی برای نسل جوان به‌منزله تقویت روحیه امیدواری و نشاط برای آینده‌ای بهتر است، زیرا از جلوه‌های دین مبین اسلام، انتظار حکومت جهانی حضرت مهدی است، نسلی که منتظر است در حقیقت به فردایی امیدوار است که به مراتب بهتر از امروز است. علاوه بر این امر، قومی که انتظار مصلحتی را می‌کشند خود باید صالح باشند. وحدت اعتقادی برنارد لیویس معتقد است که در جهان اسلام در موارد اضطرار مسلمانان بارها این تمایل را نشان داده‌اند در قالب یک وحدت دینی، هویت بنیادین و ایمان خود را باز یابند یعنی هویتی که نه با معیارهای قومی یا سرزمینی، بلکه به‌وسیله اسلام، تعریف شده باشد.

هویت دینی زمینه‌ساز هویت تمدنی: رابطه ادیان و تمدن‌ها یکی از مباحث مهم و تعیین‌کننده در میان تاریخ‌نگاران و تمدن‌شناسان است. نویسنده «برخورد تمدن‌ها» معتقد است دین، ویژگی هر تمدنی است و به قول کریستفر داوسن، ادیان بزرگ، شالوده‌هایی است که تمدن‌های بزرگ بر آن بنا شده‌اند از پنج دین جهانی که و بر برشمرده است، چهار دین مسیحیت، اسلام هندوئیسم و آئین کنفوسیوس تداعی‌کننده تمدن‌های رگ هستند اما دین پنجم یعنی بودیسم چنین نیست، زیرا به سرعت به فرقه‌های مذهبی مختلف، تبدیل شد و ایتهد نیز بر این باور است که مسلمانان خود تمدن گشتند و دانش و ادب و فرهنگ را از سقوط قطعی نجات دادند.

امام راحل نیز با توجه به رابطه دین و تمدن می‌گویند: اسلامی که بیشترین تأکید خود را بر اندیشه و فکر قرار داده است و انسان را به بازداری از همه خرافات و اسارت قدرت‌های ارتجاعی و ضد انسانی دعوت می‌کند، چگونه ممکن است با تمدن و پیشرفت و نوآوری‌های مفید بشر که حاصل تجربه‌های اوست سازگار نباشد؟ مقبولیت اجتماعی دین‌داری نه تنها پاسخ به یک نیاز فطری است بلکه بر پذیرش اجتماعی نیز اثرگذار است، زیرا فطرت‌های پاک، زلال و خدایی آن‌هایی را که موحد و خداجویند، بیش از دیگران مورد اعتماد دانند، هر چند خود به دلایل آن آگاه نباشند در روایتی از امام معصوم صلی‌الله علیه وسلم نقل شده است که فرمودند آن کس که رابطه خود را با خدا اصلاح کند خداوند رابطه‌اش را با دیگران اصلاح خواهد نمود شأن و منزلت جوانی هویت دینی، جوان را در جایگاهی ارزشمند و رفیع قرار می‌دهد و تعبیر والایی را در شأن او عرضه می‌دارد دین از یک‌سوی جوان را به ملکوت نزدیک‌تر از دیگران می‌داند و از دیگر سوی معتقد به تکریم و بزرگداشت وی است و بر مبنای مکلف شدن به تکلیف الهی، او را هم‌تراز و هم‌شأن بزرگ‌سالان می‌داند. در حدیثی از رسول اکرم آمده است که فرمودند هیچ جوانی به خاطر خدا از دنیا و سرگرمی

آن دست بردارد و جوانی خود را در اطاعت خدا به پیری نرساند مگر آن که خداوند به او اجر هفتاد و دو صدیق را عنایت خواهد فرمود معنا بخشیدن به جهان: برخی از صاحب نظران تمدن شناس، بر این باورند که هویت دینی، معنای جدیدی به جهان می بخشد. در حقیقت باید اذعان کرد که پیوند نسل جوان و دین در عالی ترین تجلی آن موجب احساس همدلی و یگانگی با جهان هستی می شود. چنین فردی با طبیعت زیبا، ستارگان درخشان کوهها و دره های مرموز و با بهت احساس خویشاوندی کند. آلیس (۲۰۰۵) تأکید دارد که پاسخ به پرسش های بنیادین در جوانان باعث می شود که عقایدشان به دین و مذهب محکم تر شود. همچنین آلیس می افزاید که جهت دادن به زندگی جوانان نیز باعث تحکیم دین داری در آنها می شود. بر گین «با پژوهش هایی که به صورت فرا تحلیلی» به انجام رساند به بررسی تمام پژوهش هایی که تا سال ۲۰۰۳ انجام شده که در آن به نقش دین اشاره داشته اند پرداخت برگین درصد بود تا نقش رویکرد مثبت به آینده را با دین داری در جوانان در رابطه گذارد و فرضیه آلیس را آزمون کند او در جمع بندی نهایی خود ۳۵ تأثیر را به دست آورد در ۲۳ نتیجه، تأثیر معناداری مشاهده نشد، در پنج محور اثر مثبت مشاهده شد و در دو مورد اثر منفی بین این موارد به دست آمد. برگین در نهایت اعلام کرد مرور بر پژوهش های گذشته آشکار می سازد که شواهدی برای اثبات فرضیه آلیس وجود ندارد و شواهد اندکی نیز نشان دهنده نقش مثبت این رویکرد بر روی دین داری در جوانان است آدرخش (۱۳۸۷) برگین در ادامه تلاش های خود در پژوهش های دیگر به بررسی رابطه بین وحدت اعتقادی و تحکیم دین داری در جوانان پرداخت برگین و استینج فیلد گزارش دادند که بین دانشجویان مذهبی غالباً وحدت اعتقادی وجود دارد در جمع بندی نهایی برگین و استینج فیلد بیان کردند که وحدت اعتقادی همبستگی مثبتی با دین داری در جوانان دارد، (جمالی، ۱۳۸۷) خدایاری، فرد (۱۳۸۹) نیز در مطالعه خود نشان داد که ویژگی های تمدنی در تحکیم هویت دینی نقش مؤثری دارد این یافته ها در پژوهش های متعددی، این نتیجه را مسجل ساخته اند که ویژگی های تمدنی نقش بسزایی در هویت دینی افراد ایفا نمی کند. (خدایاری فرد، ۱۳۸۹).

رئیس پور، (۱۳۸۶) در مطالعه خود پیرامون رابطه پذیرش اجتماع و نگرش مذهبی، بیان می دارد شواهد تجربی فراوانی وجود دارد که حاکی از رابطه مثبت معنادار بین تقویت و پذیرش در اجتماع و تقویت دین داری در جوانان است. (رئیس پور، ۱۳۸۶) نتیجه مطالعه کلاهی (۱۳۸۶)، در مورد رابطه توجه به شأن و منزلت جوانان و دینی داری در آنها نشان داد ۶۰ درصد نمونه تحقیق که از شأن و منزلت بالایی در جامعه برخوردار بودند انعطاف بیشتر و بهتری برای پذیرفتن دین داشتند. آنان نزدیک به نیمی از راهبردهای مقابله ای را که توصیف کرده بودند در رابطه با دین بوده است. (کلاهی، ۱۳۸۶). فرانسیس و همکاران (۲۰۰۷) با هدف بررسی رابطه معنا بخشیدن به جهان و تحکیم دین داری در، جوانان گزارش دادند که بین این دو متغیر رابطه ضعیف اما معنی داری وجود داشته است (فرانسیس و همکاران، ۲۰۰۷).

نقش معلم

هویت دینی و هر نوع هویت دیگری علاوه بر شرایط فردی همواره تحت تأثیر مؤلفه های محیطی و فرایندهای جامعه پذیری و نهادهای تربیتی قرار دارد و تکوین می یابد در واقع هویت همان طور که اکثر روان شناسان از جمله اریکسون بر آن تأکید دارند، مفهومی در حال تکوین و تغییر بوده و در طول زمان و بر حسب شرایط تغییر و تحول می یابد؛ بنابراین یک مبنای این پژوهش نظریه اریکسون، مبنی بر تحول و تغییر در هویت است از جمله مهم ترین نهادهای مؤثر بر هویت؛ خانواده، رسانه و آموزش و پرورش هستند آموزش و پرورش از طریق ابزارهای متنوعی چون متون درسی برنامه های آموزشی (رسمی) و برنامه های فوق برنامه و پرورشی (غیررسمی) به تأثیرگذاری بر هویت دینی دانش آموزان می پردازد که در این میان نقش معلمان بسیار محوری است نقش مدرسه و معلم در تکوین شخصیت و هویت دانش آموزان در بسیاری از نظریه های روان شناسی و تعلیم و تربیت مورد توجه قرار گرفته است. نقش معلم را می توان از منظر آلبرت بندورا و در چارچوب مفهوم یادگیری مشاهده ای مورد توجه قرار داد. همچنین مقوله یادگیری مشاهده ای به عنوان یک روش بدیهی و فطری مورد توجه تراندیک و واستون نیز بوده و آنها از خلال آزمایش های خود به این نتیجه رسیده اند که یادگیری از راه تجربه مستقیم رخ می دهد به سخن دیگر، آنها تأکید دارند که یادگیری در نتیجه تعامل شخص

یادگیرنده با محیط انجام می‌شود. این ایده مورد تأیید میلر و دلارد نیز بوده است یک ارگانیسم می‌تواند با مشاهده فعالیت ارگانیسم دیگر یاد بگیرد. آن‌ها فکر می‌کردند که این نوع یادگیری متداول است و به عبارت دیگر، اگر رفتار تقلیدی تقویت شود، مانند هر یادگیری دیگر نیرومند خواهد شد دانش‌آموزان از طریق انجام رفتار یکسان، نسخه‌برداری کپی کردن و رفتار جور شده وابسته تکرار کورکورانه اعمال یک سرمشق یا الگو یاد می‌گیرند و رفتار می‌کند میلر و دلارد خاطر نشان کرده‌اند که تقلید از معلم و... می‌تواند به صورت عادت درآید آن‌ها این تمایل آموخته‌شده برای تقلید رفتار افراد را تقلید تعمیم یافته نامیده‌اند نقش سرمشق یا الگو در یادگیری در نظریه اسکینر نیز مورد تأیید قرار گرفته است. بندورا معتقد است الگوها و سرمشق‌هایی که مورد احترام، لایق والامقام و پر قدرت باشند، در ایجاد یادگیری مؤثرند؛ بنابراین در اکثر موارد، معلمان می‌توانند الگوهای بانفوذ باشند به نظر او معلمان می‌توانند هم به آموزش دانش و مهارت‌ها اقدام کنند و هم به یاد دادن شیوه‌ها و حل مسئله اصول اخلاقی و معیارهای عملکرد قواعد کلی و اصول و خلاقیت همت گمارند. معلمان می‌توانند اعمال خود را الگو قرار دهند سپس این الگوها به وسیله دانش‌آموزان درونی شده و برای ارزشیابی شخصی به صورت معیار عملکرد در خواهند آمد. ثراندایک قویاً باور داشت بین فعالیت‌های آموزشی و فرایند یادگیری رابطه مهمی وجود دارد (معنوی پور، ۱۳۸۹) بر این مبنا باید: گفت مدرسه و به‌طور مشخص معلم نقش مهمی در هدایت و شکل‌دهی هویت دینی دانش‌آموزان دارد دانش‌آموز یکی از متغیرهای موجود در مدرسه که بر هویت فراگیران مؤثر است معلمان هستند. آموزگاران سنگ بنا و محور اصلی آموزش و تعلیم تربیت در مدارس محسوب می‌شوند و در کنار متون و مواد درسی و فعالیت‌های تربیتی و ... نقش اساسی در شکل‌دهی به هویت دانش‌آموزان به عهده‌دارند این به دلیل شأن، اقتدار و نفوذ اجتماعی معلمان تداوم و زمان بر بودن تعاملات در طول هفته‌ها و سال تحصیلی و در مجموع الگو بودن یا گروه مرجع بودن معلمان است در حقیقت آموزگاران جز نقش مستقیمی که در تدریس دارند، تأثیر شگرفی بر اخلاق، تربیت و جهت‌گیری‌های ارزشی دانش‌آموزان دارند ضمن آنکه بخشی از نفوذ معلمان به دلیل نقش اساسی آن‌ها در ارزشیابی دانش‌آموزان هم است.

نتیجه

امروزه رسانه‌های جمعی مهم‌ترین ابزار هویت‌ساز و حفظ هویت‌های دینی است یکی از کارکردهای اصلی رسانه‌های جمعی را اطلاع‌رسانی دانسته‌اند اما نقش اینترنت در این زمینه بی‌همتاست با توجه به رابطه معکوس بین رسانه‌های جمعی و میزان هویت دینی، ضروری است که از اینترنت باید در راستای تقویت هویت دینی استفاده شود. ممنوعیت استفاده از اینترنت و ماهواره علاوه بر این که شدنی نیست مفید و مناسب نیز نخواهد بود بنابراین باید شیوه و اهداف استفاده کاربران از آن را مدیریت نمود. لذا معرفی سایتهای گوناگونی که در زمینه تقویت هویت دینی فعال‌اند، می‌تواند مفید و باشد، در مورد رابطه معکوس بین احساس محرومیت نسبی و میزان هویت دینی در مرحله نخست تصمیمات و اقدامات نقش‌های سیاسی کلان باید در جهت برقراری عدالت اجتماعی به مفهوم واقعی کلمه باشد از جمله در زمینه امکانات ورزشی مناسب در سطح استان، چراکه دانش‌آموزان در این زمینه احساس محرومیت نسبی بسیار شدید و مضاعف دارند، گسترش مراکز درمانی و خدماتی و تجهیز آن‌ها نیز سبب کاهش احساس محرومیت می‌گردد شناسایی دانش‌آموزان اقشار پایین و معرفی آن‌ها به نهادهای حمایتی جهت دریافت کمک‌های مالی آبرومندانه، نیز می‌تواند سبب کاهش احساس محرومیت و در نهایت گرایش مثبت به هویت دینی گردد. با توجه به نقش پنداشت از خود دانش‌آموزان در تقویت هویت دینی، ضروری است که مشاوران و مربیان پرورشی مدارس زمینه‌های مورد علاقه و متناسب با استعداد دانش‌آموزان را شناخته و در حد امکان در جهت شکوفایی آن‌ها تلاش نمایند، زیرا ما حاصل آن باور به خویش و افزایش رضایت‌مندی خواهد بود. علاوه بر این دبیران درس تربیت‌بدنی نیز می‌توانند با استعدادیابی دانش‌آموزان در زمینه‌های گوناگون ورزشی موجب تقویت حس خودباوری آن‌ها گردند. بررسی پیشینه فعالیت‌های فوق‌برنامه دانش‌آموزان و تشکیل کمیته‌ها و انجمن‌های گوناگون آموزشی، قرآنی، ورزشی، بهداشتی و هنری و تشویق همه دانش‌آموزان جهت مشارکت و فعالیت در آن‌ها می‌تواند موجب تقویت هویت دینی گردد.

در رابطه با هویت دینی و ارتباط معنادار آن با عواطف دینی، باورهای دینی، اعمال دینی و دانش دینی باید مشاوران معلمان و متصدیان علاوه بر تقویت این بعد؛ روش‌ها راه‌ها و مسیرهای مناسب جنبه‌های مثبت و منفی عواطف دینی را نیز برای دانش‌آموزان تشریح کرده و خطرهای بالقوه و نقاط مثبت هر یک از آن را برای دانش‌آموزان بازگو کنند. هم‌چنین با توجه به عدم وجود ارتباط معنادار آن با شناخت اماکن دینی، مشاوران معلمان و متصدیان با توجه به مذهبی بودن شهری، علاوه بر تبدیل تهدید به فرصت به تقویت و گسترش این بعد با شناسایی و معرفی به موقع آن به دانش‌آموزان و برقراری اردوها و سفرهای زیارتی به معرفی هرچه بیشتر اماکن دینی برای گسترش و تقویت هویت دینی در میان دانش‌آموزان بپردازند.

شناخت و آگاهی از مباحث هویتی و برگزاری آموزش‌های مستمر و هم‌چنین برگزاری اردوهای زیارتی و سیاحتی می‌تواند در تمام افراد و اقشار خصوصاً قشر دانش‌آموز که هم نیروی جوانی را دارد و هم دارای کنجکاوی بالقوه است باعث رشد و تقویت فوق‌العاده هویتی و بالأخص هویت دینی شود و باعث جلوگیری از بروز نابسامانی‌های آینده شود. غنی‌سازی بخش اعتقادی و هویتی نوجوانان از طریق رسانه‌ها و مدارس که بیشترین تأثیر را بر این قشر دارند. این غنی‌سازی را می‌توان با آموزش مستقیم مدارس و غیرمستقیم رسانه‌ها صورت داد.

منابع

۱. چیت‌سازقمی، محمدجواد (۱۳۸۳). هویت دینی جوانان در ایران تهران جهاد دانشگاهی پژوهشکده علوم انسانی و اجتماعی.
 ۲. حقیقتیان، منصور غضنفری احمد و تکه اکبر آبادی پروانه (۱۳۹۰)، هویت ملی و برخی عوامل مؤثر بر آن در بین دانش‌آموزان دوره متوسطه اصفهان، جامعه‌شناسی کاربردی سال بیست و دوم، شماره اول.
 ۳. مطهری، مرتضی (۱۳۶۲). خدمات متقابل اسلام و ایران، تهران: انتشارات صدرا.
 ۴. منصور نژاد محمد (۱۳۸۵). دین و هویت: تهران موسسه مطالعات ملی.
 ۵. عبدالمهدی، محمد، (۱۳۷۵). بحران هویت نامه انجمن جامعه‌شناسی ایران شماره یک.
 ۶. آذرخش، اردشیر (۱۳۸۷). بررسی وضعیت هویت دینی دانش‌آموزان مدارس متوسطه شهر سنندج پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه اصفهان.
 ۷. جمالی، فریبا (۱۳۸۷). «بررسی رابطه بین نگرش مذهبی و احساس معنابخشی در دانشجویان دانشگاه» پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه الزهرا.
 ۸. خدایاری، فرد، محمد (۱۳۸۹). «ارتباط نگرش مذهبی و رابطه فرزند با سازگاری اجتماعی فرزندان جانباز و عادی شهر تهران» اولین همایش علمی جانباز و خانواده.
 ۹. خدیوی اسد الله حیدری، تفرشی، غلامحسین سعید آبادی، رضا نگرش (۱۳۸۸). «نوین به نظریات سازمان و مدیریت در جهان»، انتشارات فراشناختی، اندیشه، چاپ اول.
 ۱۰. رئیس پور، حفیظ الله (۱۳۸۶). اثربخشی آموزش نگرش مذهبی بر سلامت روان دانش‌آموزان دبیرستان شهر اصفهان، پایان نامه کارشناسی ارشد دانشگاه اصفهان.
 ۱۱. کلاهی، محمدرضا (۱۳۸۶). جهانی‌شدن هویت دینی پایان نامه کارشناسی ارشد دانشگاه تهران.
 ۱۲. یونگ ک ترجمه م، (۱۳۸۸). سروری روانشناسی دین تهران انتشارات نخل.
1. Fracis, J, Robins, M. Lewis, C. A. Qaigly, CF, and Whender, Religiosity and general health among mnder graduate student", A response to Counter, Cobb and Canar 211-213, 2007